

Olesiak, Zbigniew S.

Profesor Antoni Przeborski (1871-1941)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 46/3, 125-132

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew S. Olesiak
(Warszawa)

PROFESOR ANTONI PRZEBORSKI (1871–1941)

Antoni Przeborski był pierwszym kierownikiem katedry mechaniki teoretycznej utworzonej w 1922 r. na wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie po reorganizacji, na wydziale Matematyczno-Przyrodniczym (Uniwersytetu im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie). Funkcję tę pełnił do momentu przejścia na emeryturę, natomiast wykłady prowadził do zamknięcia Uniwersytetu przez okupanta. Sześć lat nieistnienia Uniwersytetu spowodowało kompletną dezintegrację katedry. Po wojnie nastąpiły kolejne reorganizacje Uniwersytetu i trudno było się zorientować, która katedra (od roku 1969 instytut) była „kontynuatorką” założonej w 1922 r. katedry zwyczajnej Mechaniki Teoretycznej A. Przeborskiego. W 1973 r. sporym zaskoczeniem był przyjazd N. J. Cyganowej do Instytutu Mechaniki UW na kilkumiesięczny staż naukowy celem uzupełnienia wiadomości o Antonim Pawłowiczu Pszeborskim (Пшеборский). N.J. Cyganowa, profesor Instytutu Politechnicznego w Tule, przygotowywała wtedy rozprawę habilitacyjną o pracach i środowisku matematyków pracujących na przełomie XIX i XX w. na Uniwersytecie Charkowskim, będąc przekonana, że Przeborski był emigrantem, który opuścił Rosję wraz z falą „białych” uciekinierów w obawie przed terrorem rewolucji. Ku swojemu zaskoczeniu dowiedziała się, że Antoni Pawłowicz Pszeborski z Uniwersytetu w Charkowie, to Polak Antoni Bonifacy Przeborski. W Warszawie miała okazję spotkać się jeszcze z osobami, które znały i pamiętały Przeborskiego (profesorami Tadeuszem Kotarbińskim i Zbigniewem Wasiutyńskim). W owym czasie przyjazd pracownika naukowego z inicjatywy sowieckiego uniwersytetu i do tego

mający na celu wykazanie wspólnych prac uczonych rosyjskich i Polaka był bardzo pożądanym. Nina Jakowlewna przyjeżdżała do Polski jeszcze trzy razy. Na Wydziale Mechanicznym Energetyki i Lotnictwa Politechniki Warszawskiej obroniła w 1977 r. rozprawę habilitacyjną¹, ponadto przygotowała małą monografię² poświęconą działalności profesora Przeborskiego. W latach 70. taka monografia, napisana o polskim profesorze przez Rosjankę była mile widziana, tym bardziej że otrzymała pozytywne wstępne opinie. W 1980 r., wobec znanych trudności ekonomicznych, w Biurze Wydawnictw PAN postanowiono wydawać jedynie naukowe prace oryginalne, a „na lepsze czasy” odłożyć wydawanie publikacji typu „dzieła wybrane” i życiorysy. Dotyczyło to nie tylko pracy N.J. Cyganowej, niemniej publikacja monografii o Przeborskim została odłożona. Poprawiona rosyjska wersja maszynopisu z 1987 r. nie została jednak przyjęta do druku w wydawnictwie IPPT PAN, gdzie ostatecznie trafiła, i została zwrócona autorce. Niedawno opublikowany świetny artykuł K. Tatarkiewicza³ zawiera chyba więcej wiadomości niż było w nieopublikowanej wspomnianej monografii, znajdujemy tam również spis prac Antoniego Przeborskiego i bibliografię wykorzystanych materiałów.

Antoni Bonifacy Przeborski urodził się w rodzinie polskiej dnia 14 maja 1871 r. według kalendarza juliańskiego (oznaczałoby to 26 maja według kalendarza gregoriańskiego, bowiem w 1871 r. różnica wynosiła 12 dni. Różnica ta powiększa się o jeden dzień przeciętnie co 128 lat, w XX w. wynosiła 13 dni – prawdopodobnie z tego powodu podawana jest data urodzenia Przeborskiego: 27 maja 1871 r.) we wsi Chororza, w guberni Kijowskiej. K. Tatarkiewicz podaje nazwę Chorosza, N.J. Cyganowa: Chororża. Wydaje się, że występuje tu problem transkrypcji polskich nazw, dotyczy to również nazwiska „Przeborski”. Jeżeli chcemy zachować pierwotną pisownię to po rosyjsku należało by pisać: Пжеборский, jeżeli fonetycznie to: Пшеборский. W języku rosyjskim widziałem na jednym z nagrobków cmentarza kremłowskiego wyryte nazwisko: Кржыжановский. Antoni Przeborski używał formy fonetycznej. W pracach naukowych znajdujemy więc pisownię Przeborski (w pracach polskich), А.П.Пшеборский (w pracach rosyjskich: Antoni Pawłowicz), Pscheborski (w pracach niemieckich), oraz Pchéborski (w pracach publikowanych w języku francuskim). Przeborski w zasadzie nie używał drugiego imienia.

Ojciec Antoniego Paweł Przeborski był lekarzem czarnomorskiej floty morskiej i brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej, a następnie był lekarzem w szpitalu marynarki wojennej w Nikołajewie. Matka Antoniego Maria z domu Meleńewska herbu Ślepowron, była Polką i pochodziła ze szlachty województwa (później guberni) kijowskiego. N.J. Cyganowa podaje, że Antoni miał jeszcze dwie siostry, K. Tatarkiewicz wymienia imiona pięciu młodszych sióstr.

Talent matematyczny Antoniego ujawnił się już w gimnazjum, które ukończył w 1889 r. ze złotym medalem. W tym samym roku wstąpił na wydział

Ryc. 1. Antoni Przeborski

Fizyczno-Matematyczny Uniwersytetu Kijowskiego, gdzie w owym czasie wykładali znani rosyjscy matematycy i mechanicy: P.M. Pokrowskij, M.E. Waszczenko-Zacharczenko i G.K. Susłow. Po ukończeniu studiów w 1894 r. i napisaniu, pod kierunkiem P.M. Piotrowskiego, wyróżnionej pracy „magisterskiej” *O metodach Abela, Jakobiego, Liouville’a i Weierstrassa w teorii funkcji eliptycznych* otrzymał dwuletnie stypendium, które umożliwiło mu pracę naukową w katedrze matematyki czystej. W 1895 r. Przeborski zdobył nagrodę profesora I.I. Rachmaninowa za najlepszą pracę dyplomową. W 1897 r. dziekan Wydziału Fizyczno-Matematycznego Uniwersytetu św. Włodzimierza (tzn. Kijowskiego) wystąpił z wnioskiem o powołanie A. Przeborskiego na stanowisko docenta prywatnego. Wniosek ten został odrzucony przez kuratora, generała-gubernatora Ignatiewa. Uzasadnienie było następujące: „na mocy Najwyższego rozporządzenia z dnia 26 marca 1864 z motywacją, że osoby polskiego pochodzenia i do tego katolicy nie mogą zajmować takich stanowisk w kraju Południowo-zachodnim”. Rozporządzenie to było jedną z licznych form represji wobec Polaków. W roku akademickim 1898/1899 Przeborski rozpoczął wykłady z równań różniczkowych w zorganizowanym 13 lat wcześniej Instytucie Technologicznym w Charkowie. W owym czasie mechanikę teoretyczną wykładali tam A.M. Lapunow i W.A. Stieklów, znani w skali światowej matematycy rosyjscy, profesorowie Uniwersytetu Charkowskiego. W roku 1905 Przeborski otrzymał na wniosek W.A. Stieklowa etat w Uniwersytecie Charkowskim, ale docentem prywatnym został już w 1899 r. W tym silnym w dziedzinie matematyki i jej zastosowań ośrodku naukowym działał jeszcze S.N. Bernstajn, matematyk znany z rozwiązania 19-cgo zagadnienia Hilberta.

Był on również autorem wielu fundamentalnych prac matematycznych, tematycznie związanych z pracami W.A. Markowa i P.A. Czebyszewa.

W 1904 r. prof. Stanisław Zaremba zaprosił Przeborskiego do objęcia katedry matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim. Propozycja nie została zrealizowana, gdyż władze austriackie nie zgodziły się na utworzenie trzeciej katedry matematyki, obok istniejących już katedr S. Zaremby i K. Żórawskiego, a jako powód podano brak funduszy na ten cel. W tym samym roku (od 20 kwietnia do 20 sierpnia) Przeborski przebywał na uniwersytetach w Getyndze i Heidelbergu, gdzie duże wrażenie zrobili na nim David Hilbert, Felix Klein i Hermann Minkowski, brał również udział w III Kongresie Matematyki w sierpniu 1904 r. w Getyndze. Pracę habilitacyjną Przeborski obronił w 1908 r. na Uniwersytecie Moskiewskim. W tymże samym roku został profesorem nadzwyczajnym. Przez wiele lat był sekretarzem Charkowskiego Towarzystwa Matematycznego.

W grudniu 1917 r., w związku z przejściem Charkowa przez władzę rewolucyjną, proklamowano przynależność miasta do Ukraińskiej Republiki Sowieckiej, zaś na przełomie marca i kwietnia 1918 r. Charków został zajęty przez wojska niemieckie, a następnie przez oddziały Petlury. W lutym 1919 r. miasto zostało ponownie zajęte przez siły rewolucyjne. Senat Uniwersytetu zaprotestował

przeciw wyznaczeniu komisarza politycznego. W tym samym roku Przeborski został wybrany rektorem Narodowego Uniwersytetu w Charkowie. Po kilku miesiącach panowania armii Denikina (od czerwca 1920 r.) miasto po raz trzeci, w grudniu 1920 r., zostało zajęte przez siły rewolucyjne. W związku z wojną polsko-sowiecką w 1920 r. profesor Przeborski został internowany jako polski zakładnik. Po wyjściu z więzienia wybrano go dziekanem Wydziału Matematycznego Uniwersytetu Charkowskiego. Znacznie pomniejszony Uniwersytet, został przemianowany na Charkowską Akademię Nauk Teoretycznych, zaś Przeborski mianowany rektorem. Okres ten charakteryzował się wielkimi niedostatkami i „nielegalnymi” zebraniem młodzieży na terenie Akademii. Powstała komisja do spraw reorganizacji uczelni. Przeborski zrezygnował z funkcji rektora i po długich staraniach 19 lipca 1922 r. wyjechał do Polski.

Spis prac naukowych Antoniego Przeborskiego z okresu charkowskiego obejmuje 24 pozycje. W życiorysie napisanym w 1921 r., w piśmie załączonym w korespondencji do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Polsce, uskarża się, że w czasie aresztowania zaginęło mu wiele rękopisów jego własnych prac naukowych. Przyjazd do Polski przeciągnął się ponad rok ze względów politycznych, zależał bowiem od decyzji w sprawie Polaków internowanych w Rosji.

Dekretem Naczelnika Państwa z dnia 1 grudnia 1921 r. Antoni Przeborski został powołany na katedrę zwyczajną matematyki na Uniwersytecie Wileńskim im. Stefana Batorego. Ponieważ w tym okresie powstała katedra mechaniki teoretycznej na Uniwersytecie Warszawskim, profesorowi Przeborskiemu zaproponowano objęcie katedry. 23 maja 1922 r., Rada Wydziału Filozoficznego uchwaliła wystąpienie z wnioskiem o przeniesienie nominacji profesora Przeborskiego z Uniwersytetu Wileńskiego do Warszawskiego. Wniosek ten został jednogłośnie poparty przez Senat Akademicki w dniu 7 czerwca 1922. Pracę na Uniwersytecie Warszawskim, podjął w połowie sierpnia 1922 r. Dziekanem Wydziału Filozoficznego był wtedy znany matematyk profesor Wacław Sierpiński. Po przyjeździe do Warszawy prof. Przeborski zajmował początkowo mały pokój w Pałacu Staszica, przy katedrze mechaniki teoretycznej UW. Objęcie kierownictwa katedry spowodowało częściową zmianę zainteresowań naukowych Przeborskiego. Niemniej należy stwierdzić, że już w Charkowie prowadził wykłady z rachunku wariacyjnego, równań fizyki matematycznej i mechaniki analitycznej. Pod wpływem G.K. Susłowa i P.W. Woronca, profesorów Uniwersytetu w Kijowie, zajmował się już wtedy dynamiką układów nieholonomicznych. Zajmował się również teorią funkcji zmiennej zespolonej, podobnie jak inny Polak (syn zesłańca na Syberię) J.W. Sochocki. Okazało się, że wzory znane jako wzory Plemelja zostały znacznie wcześniej wyprowadzone i opublikowane przez Sochockiego. Rosjanie uważają go za profesora rosyjskiego.

Na Uniwersytecie Warszawskim prof. Przeborski pracował do wybuchu wojny. Po osiągnięciu wieku emerytalnego w 1937 r. był zatrudniany przez dwa lata na coroczne wnioski Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie do Ministerstwa o przedłużeniu stanu czynnego. Trzeci wniosek o przedłużenie zatrudnienia na rok akademicki 1939/1940 stał się nieaktualny wobec wybuchu wojny. Katedra mechaniki teoretycznej mieściła się przed wojną w gmachu zakładu farmacji przy ul. Ocзки 3. Budynek ten został zniszczony wraz z biblioteką katedry w czasie nalotu sowieckich samolotów na Warszawę w maju 1943 r.

Przeborski należał do wielu towarzystw naukowych, polskich i zagranicznych, był członkiem Polskiej Akademii Nauk Technicznych i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Przez rok był przedstawicielem Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego w Senacie Uczelni, a w roku akademickim 1929/1930 dziekanem wydziału. Profesor Przeborski wykładał również matematykę na Politechnice Warszawskiej na Wydziale Architektury i mechanikę techniczną na Wydziale Chemii. Najwybitniejszym uczniem Przeborskiego był znany matematyk Jerzy Sława-Neyman (1894–1981, statystyka matematyczna – Charków, Warszawa, Londyn, Berkeley). Innym znanym uczniem Przeborskiego był A. Wundheiler⁴ cytowany w monografiach C. Truesdella i współautorów. K. Tatarkiewicz w cytowanej już pracy podaje nazwiska jeszcze następujących trzech współpracowników Przeborskiego: B. Iwaszkiewicz, A. Rajchmana i M. Kerner. Zainteresowania naukowe Przeborskiego koncentrowały się na zagadnieniach dynamiki układów z więzami nieholonomicznymi. Prace te miały związek z pracami N.G. Czetajewy. N.J. Cyganowa nazywa rozpatrywane układy „anholonomicznymi układami typu Przeborskiego-Czetajewa“. Przeborski zajmował się zagadnieniami sił zależnych od przyspieszeń, udowodnił twierdzenie, że jeżeli siły zależą od przyspieszeń to zasada składania sił nie może być spełniona równocześnie z zasadą składania przyspieszeń. *Wykłady Mechaniki Teoretycznej*⁵ były chyba jedyną monografią z mechaniki analitycznej, w której w latach 30. w sposób poprawny zostały przedstawione zagadnienia mechaniki z więzami nieholonomicznymi i zagadnienia ruchu układów z więzami nieidealnymi. Na monografię tę i wspomniane twierdzenie powołuje się M.T. Huber⁶. O monografii *Rachunek Wariacyjny*⁷ K. Tatarkiewicz napisał w swojej monografii⁸ (część II, s. 221): „jest to podręcznik (a raczej niewielki jego fragment) wręcz znakomity. Poza nielicznymi dziś rzadziej stosowanymi oznaczeniami można by przypuszczać, że był napisany dziś, a nie przed 40 laty. Gdyby ukazał się w którymś z języków międzynarodowych i w całości to napewno uchodziłby dziś za podręcznik klasyczny. Była to jedyna pozycja książkowa po polsku poświęcona w całości rachunkowi wariacyjnemu w okresie międzywojennym.”

Żona A. Przeborskiego, Lidia Aleksejewna Iwanow, była Rosjanką. Jedyny syn Antoni urodził się w 1902 r. W Warszawie częstym gościem domu Przeborskich był prof. Tadeusz Kotarbiński. Poza naukowymi łączyły ich zainteresowania

muzyczne, bowiem zarówno profesor Przeborski, jak i jego syn byli dobrymi pianistami amatorami. Lidia Przeborska zmarła 1 marca 1931 i została pochowana na cmentarzu prawosławnym w Warszawie. Profesor Przeborski zmarł 24 maja 1941 r. w Warszawie i został pochowany w tym samym grobie. Władysław Bartoszewski w książce *1859 dni Warszawy* wymienia wśród rozstrzelanych przez Niemców, w dniu 3 sierpnia 1944 r., mieszkańców domu uniwersyteckiego przy ul. Nowy Zjazd 5 również prof. Antoniego Przeborskiego. Chodziło o syna Przeborskich, również Antoniego. N.J. Cyganowa napisała, że profesor przeżył syna. Nie odpowiada to prawdzie, gdyż gdyby tak było, to zapewne byłby pochowany razem ze swoją matką.

Przypisy

¹ N.J. Cyganowa : *Nekotorye problemy razvitiya differenciyalnih variacionnyh principov mehaniki v XIX–XX vekah*. Wołgograd 1974 r. 6 + 523 s.

² N.J. Cyganowa : *Środowisko naukowe, życie i twórczość Profesora A.B. Przeborskiego* (maszynopis w języku rosyjskim, ok. 150 stron).

³ K. Tatariewicz : *Matematyk, a nie Mechanik (Antoni Przeborski)*. „Materiały Konferencyjne, Uniwersytet Szczeciński“ 1998 nr 30 s. 143–160.

⁴ C. Truesdell, R. Toupin : *The classical field theories*. W: *Encyclopedia of Physics*, Vol. III–1 Ed. S. Flügge 1960 Springer Verlag; C. Truesdell, W. Noll : *The non-linear field theories of mechanics*. W: *Encyclopedia of Physics* Vol. III–3 Ed. S. Flügge 1965 Springer Verlag.

⁵ A. Przeborski : *Wykłady Mechaniki Teoretycznej*. Tom 1. *Zasady teorii wektorów. Kinematyka punktu i ciał sztywnych*. Warszawa Kasa im. Mianowskiego 1930, 376 s.; tom 2. *Dynamika punktów materialnych i materialnych ciał sztywnych*. Warszawa Kasa im. Mianowskiego 1935, 504 s.

⁶ M. T. Huber : *Mechanika Ogólna i Techniczna*. Warszawa 1956 PWN s. 368 i 540.

⁷ A. Przeborski : *Rachunek Wariacyjny*. Warszawa 1926. Inst. Wyd. Związku Kół Matem. Fiz. i Astr. Polskiej Młodzieży Akademickiej. Tom 1 s. 146.

⁸ K. Tatariewicz : *Rachunek Wariacyjny*. Warszawa część I, 1969, część II, 1970 WNT.

Zbigniew S. Olesiak

PROFESSOR ANTONI PRZEBORSKI

Antoni B. Przeborski (1871–1941) was a professor of mathematics at the University of Kharkov and (since 1922) professor of theoretical mechanics at the University of Warsaw. He published a few monographs in Russian and Polish. His main scientific achievements refer to the theoretical problems of the mechanics of anholonomic systems.

